

Правове регулювання конфіскації активів російських підприємств на території України

*Церковник Степан Іванович¹, Маслова Наталія Григорівна²,
Литовченко Віктор Петрович³*

Опубліковано	Секція	УДК
25.08.2023	Право	346.9:347.2

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8277714>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Актуальність дослідження правового регулювання конфіскації активів російських підприємств в Україні пов'язана з необхідністю розробки ефективної правової бази на принципах справедливості, прозорості, дотримання процедурних гарантій конфіскації для боротьби з економічною агресією та захисту національних інтересів України під час великої війни, яку розв'язала росія. Метою цієї статті є аналіз наявних законодавчо закріплених механізмів конфіскації активів росіян на території України та внесення пропозицій щодо їхнього вдосконалення. Проаналізовано міжнародні норми, які регулюють право власності та конфіскацію активів. Проведено оцінку санкційної політики держави щодо стягнення активів росіян у дохід держави. Враховано вплив умов постійної військової агресії, у яких перебуває Україна, на законодавчу базу та процесуальну практику щодо конфіскації майна російських підприємств. Висвітлено судову практику Європейського суду з прав людини та Вищого антикорупційного суду України щодо конфіскації.

Ключові слова: конфіскація, санкції, націоналізація, міжнародне право, воєнний стан, ЄСПЛ, ЄКПЛ.

Legal regulation of confiscation of assets of Russian enterprises on the territory of Ukraine

Annotation. The relevance of the study of the legal regulation of confiscation of assets of Russian enterprises in Ukraine is related to the need to develop an effective legal framework based on the principles of justice, transparency, compliance with procedural guarantees of confiscation to combat economic aggression and protect the national interests of Ukraine during the great war that Russia unleashed. The purpose of this article is to analyze the

¹ кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права, факультет № 1, Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна, 79007, Львівська обл., м. Львів, вул. Городоцька, 26, <https://orcid.org/0000-0002-2293-1880>

² доктор юридичних наук, доцент, професор, ТОВ «Харківський університет», Україна, 61180, Харківська обл., м. Харків, просп. Гагаріна, 187, <https://orcid.org/0000-0002-2690-9517>

³ кандидат філософських наук, доцент, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет агротехнологій та економіки, Відокремлений підрозділ Національний університет біоресурсів і природокористування України "Ніжинський агротехнічний інститут", Україна, 16600, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Шевченка, 10, <https://orcid.org/0000-0003-0532-0188>

existing legally established mechanisms for the confiscation of assets of Russians on the territory of Ukraine and to make proposals for their improvement. The international norms governing ownership and confiscation of assets are analyzed, and the main aspects of the confiscation process from the point of view of legislation and international law are also clarified. The mechanisms of action of existing methods of recovery of assets of Russian enterprises into state income are described. The importance of ensuring fairness, transparency and compliance with procedural safeguards during asset forfeiture is emphasized. An assessment of the state's sanctions policy regarding the collection of assets of Russians into the state's income was carried out. The influence of the conditions of constant military aggression in Ukraine on the legislative framework and procedural practice regarding the confiscation of property of Russian enterprises is taken into account. It is explained why the actions of Ukraine are legitimate, legal and permissible under the conditions of the legal regime of martial law. The need to seize the assets of Russian enterprises on the territory of Ukraine to compensate for the damages caused in the form of future reparations and for post-war reconstruction was emphasized. The judicial practice of the European Court of Human Rights and the Higher Anti-Corruption Court of Ukraine regarding confiscation is highlighted. In addition, the issue of compensation to the affected parties is considered, as well as the possible consequences and challenges associated with the implementation of such measures. The general context of the article reflects the importance of developing an effective legal framework for combating economic aggression and protecting the national interests of Ukraine.

Keywords: confiscation, sanctions, nationalization, international law, martial law, ECHR.

Вступ

Конфіскація активів росіян є необхідною не лише у разі відшкодування шкоди, завданої українцям, їхньому майну та внаслідок порушення права власності на таке майно під час повномасштабного вторгнення від 24 лютого 2022 року, а й для підтримання національної ідентичності. Необхідно мінімізувати вплив осіб, близьких до верхівки російської федерації (рф), на українські підприємства та українську економіку загалом. Частка російських активів у структурі власності таких підприємств спричиняє відтік капіталу до країни-агресора та надає ресурси для виробництва зброї, яка надалі використовується для атак на мирне населення України, а тому всі російські активи (матеріальні й нематеріальні) мають бути конфіскованими на користь нашої держави й повоєнне відновлення. Проте вже понад рік дії правового режиму воєнного стану досить гостро стоїть питання правового регулювання конфіскації такого майна.

В Україні на національному рівні створено механізм конфіскації активів росіян, проте як в теорії, так і на практиці, існують прогалини й суперечності щодо підстав, умов та процесуальних строків такої процедури.

Питання конфіскації активів регулюється кримінальним, цивільним, адміністративним, господарським, міжнародним правом, але правову основу конфіскації активів російських підприємств на території України становлять такі нормативно-правові акти: Закон України «Про санкції» [14], Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [12], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» [10] та Кодекс адміністративного судочинства України [6].

Окремі аспекти питань санкцій, конфіскації заморожених активів та стягнення боргу росії перед Україною описано, зокрема, у працях таких іноземних науковців, як: М. Т. Kamminga [21], J. Kokott [22], J. Pavlidis [23], M. Shagina [24].

Через постійне внесення змін до законодавства та відсутність єдиного працюючого механізму стягнення активів російських підприємств на користь держави, який би довів свою 100-відсоткову ефективність, існує брак вітчизняної наукової бази для проведення дослідження. Тому, окрім законодавчої бази, при написанні цієї статті були використані доповіді українських урядових осіб, юристів, журналістів, аналітиків та експертів у сфері цивільної конфіскації.

Крім того, згадуються норми міжнародного права, зокрема, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7] та IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі [20].

Метою даної статті є дослідження правового регулювання конфіскації активів російських підприємств на території України, розкриття проблемних аспектів, визначення ефективності застосування цього інструменту та надання рекомендацій для його поліпшення.

Результати

Міжнародне право допускає використання різних механізмів компенсації збитків внаслідок збройної агресії. Вимоги про відшкодування можуть бути розглянуті у національних судах, Європейському суді з прав людини, Міжнародному суді ООН, інвестиційних арбітражах, фондах та комісіях. Позбавлення права власності є порушенням основоположних прав людини, згідно Конвенції з прав людини і основоположних свобод й Конституції України, що може бути оскаржене в ЄСПЛ та Міжнародному інвестиційному арбітражі. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод наголошує на тому, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном» [7].

Накладені раніше санкції на росію у вигляді ембарго, блокування активів, імпорتنих обмежень, обмежень на в'їзд, заборони в'їзду до України та інших мали певні політичні та економічні наслідки, але не зупинили збройну агресію, тому Україна, яка перебуває у стані війни, порушила деякі свої міжнародні зобов'язання. Таке порушення може бути виправданим якісним законодавством щодо конфіскації активів російських підприємств у дохід держави, яке ґрунтується на принципах легітимності, пропорційності та законності.

Статтею 23 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [13] закріплено умови відшкодування збитків, завданих під час введення правового режиму воєнного стану. В ній зазначається, що «у разі стягнення в дохід держави активів юридичних осіб на території України як санкції, відшкодування його вартості не здійснюється». У цій нормі закон посилається на інший нормативно-правовий акт – статтю 4.1 Закону України «Про санкції». Таким чином, при відчуженні майна в умовах правового режиму воєнного стану є обов'язковим його подальше відшкодування, якщо особа відсутня у санкційному списку.

Отже, виділимо перший спосіб стягнення активів російських підприємств на території України – це конфіскація заарештованих раніше активів юридичних або фізичних осіб, на які було накладено санкції.

Розгляд питань застосування, скасування або внесення змін до санкцій виконує РНБО за пропозицією тих же суб'єктів, які мають право законодавчої ініціативи (Президент України, КМУ, ВРУ, НБУ), а також СБУ. Рішення РНБО надалі затверджується Указом Президента України.

Потім Міністерство юстиції подає заяву до ВАКС щодо стягнення активів особи. ВАКС у цьому законі є суб'єктом, який здійснює адміністративне судочинство у якості суду першої інстанції. Розглядом справи займається колегія з трьох суддів протягом десяти днів, в результаті чого приймається рішення про задоволення позову або

відмову у задоволенні позову. На оскарження такого рішення є п'ять днів, після чого Апеляційна палата ВАКС протягом п'яти днів розглядає апеляційну скаргу.

Наступним має бути рішення Апеляційної палати щодо: залишення скарги і рішення без змін, зміни рішення або його скасування і ухвалення нового рішення. Постанова Апеляційної палати набирає чинності негайно і не передбачено її касаційне оскарження.

У процесі підготовки позову та під час судового процесу Міністерство юстиції повинно переконати, що конфіскація активів є пропорційним заходом втручання в право власності, і що блокування активів не є достатнім у певному конкретному випадку. Для досягнення цього слід використати тест на пропорційність, зокрема, адаптовані до цієї категорії справ критерії, які враховують практику ЄСПЛ. Важливо врахувати, що мова йде про конкретне конвенційне право на мирне володіння майном, яке закріплене у статті 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Додатково Міністерство юстиції може обґрунтувати призначення саме конфіскації тим, яких збитків завдала рф своїми діями, додати офіційну статистику державних органів або ООН, різних міжнародних організацій та інші докази.

Санкція стягнення активів фізичних або юридичних осіб у дохід держави є особливою та може бути застосована лише щодо фізичних та юридичних осіб, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України (в тому числі шляхом збройної агресії чи терористичної діяльності), або значною мірою сприяли (в тому числі шляхом фінансування) вчиненню таких дій іншими особами [14].

Таким чином, було стягнуто активи Олега Дерипаски, зокрема Миколаївський глиноземний завод – одне з найбільших в Європі підприємств кольорової металургії, яке забезпечувало сировиною російський алюмінієвий холдинг. Підставою для застосування санкції стало відмивання грошей в інтересах президента рф. Суд визначив, що олігарх був причетний до вчинення воєнних злочинів проти українських цивільних та руйнування об'єктів інфраструктури шляхом забезпечення ворожого оборонно-промислового комплексу через свій холдинг [16].

Підстави застосування санкції наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Підстави застосування санкції стягнення активів у дохід держави

Завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України	Прийняття або участь у прийнятті рішення щодо використання зброї проти України
	Участь у фінансуванні та забезпеченні заходів, пов'язаних з веденням збройної агресії проти України
	Участь у плануванні та організації збройної агресії проти України
	Особиста участь у збройній агресії проти України
	Прийняття рішення щодо створення окупаційної адміністрації на території України, яка була захоплена в результаті збройної агресії, а також у фінансуванні та забезпеченні створення та функціонування таких адміністрацій
	Прийняття або участь у прийнятті рішень щодо окупації території України
	Участь у прийнятті рішень щодо створення, а також у створенні, фінансуванні та забезпеченні самопроголошених органів країни-агресора, які незаконно виконують владні функції на тимчасово окупованих територіях України
Участь в організації та проведенні нелегітимних виборів та/або	

<p>Суттєве сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень щодо завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України</p>	<p>референдумів на тимчасово окупованій території України</p>
	<p>Сприяння збройній агресії, окупації/анексії території України шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вираження наміру та готовності використати в майбутньому законні збройні формування з метою атаки на Україну; • передача територій, надання цивільної або військової інфраструктури, будівель і територій для розміщення збройних формувань та цивільної, військової або спеціальної техніки, а також іншого рухомого або нерухомого майна державі-агресору; • постачання/надання, зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової або спеціальної техніки, інших засобів та приладдя для здійснення збройної агресії проти України, а також забезпечення ремонту таких засобів і приладдя.
	<p>Фінансування або матеріально-технічне забезпечення діяльності держави-агресора, пов'язаної зі збройною агресією проти України чи окупацією/анексією її територій шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сплати податків та зборів до державного бюджету держави-агресора, якщо загальна сума таких платежів (окрім митних) за останні чотири послідовні податкові (звітні) квартали перевищує встановлені рівні для юридичних та фізичних осіб; • здійснення пожертв, благодійної, спонсорської допомоги, іншої безоплатної передачі грошових коштів чи іншого майна на користь органів державної влади чи військового управління держави-агресора, юридичних та фізичних осіб, які сприяють завданню істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України або здійснюють фінансування таких заходів, якщо сукупна сума таких коштів чи вартість майна перевищує встановлені рівні; • інвестування у державні облігації держави-агресора, якщо сукупна сума інвестування протягом року перевищує встановлений рівень.
<p>Інформаційне сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень, спрямованих на завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України, включає такі елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • спонукання до збройної агресії проти України, геноциду українського народу, дискримінації за ознакою громадянства України, вчинення діянь, які відповідно до норм міжнародного права та/або законодавства України мають ознаки воєнних злочинів або злочинів проти людяності; • виправдання, визнання правомірністю або заперечення збройної агресії проти України, окупації її територій або вчинення дій, що відповідно до міжнародного права та законодавства України є воєнними 	

	<p>злочинами, геноцидом або злочинами проти людяності;</p> <ul style="list-style-type: none">• глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію проти України, представників збройних формувань держави-агресора, незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, які діють на директиви і під керівництвом держави-агресора, а також представників окупаційної адміністрації держави-агресора та представників підконтрольних державі-агресору самопроголошених органів, які взяли на себе виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України;• підтримка політики держави-агресора, що обмежує право українського народу на самоідентифікацію та самовизначення, викривлення уявлень про самотність українського народу та його прагнення до незалежності шляхом поширення фальшивих ідеологем, що намагаються недобросовісно та маніпулятивно пов'язати український патріотизм з «нацизмом» або іншими ідеологіями;• розпалювання ненависті до українського народу, його культури, державної мови та національної ідентичності.
--	---

Джерело: складено авторами на основі аналізу [10]

Перелік підстав містить у собі оціночні поняття, такі як «істотна шкода» та «суттєве сприяння», що не може бути визначено загальним чином. Судова практика має індивідуально визначити ступінь істотності шкоди та суттєвості сприяння, враховуючи всі обставини справи. Те саме стосується і понять «глорифікація» й «поширення фальшивих ідеологем».

Якщо говорити про встановлені рівні сум фінансування або матеріально-технічного забезпечення діяльності держави-агресора, пов'язаної зі збройною агресією проти України чи окупацією/анексією її територій, за які передбачено накладення санкції, то вони наступні (за офіційним курсом НБУ) [10]:

- податки та збори до державного бюджету держави-агресора – від 40 млн грн для юридичної та 3 млн грн для фізичної особи;
- здійснення пожертв, благодійної, спонсорської допомоги, іншої безоплатної передачі грошових коштів чи іншого майна – від 750 тис. грн;
- інвестування у державні облігації держави-агресора – від 3 млн грн.

Ця санкція може застосовуватися лише в період дії правового режиму воєнного стану. Крім того, вона може бути застосована лише до тих активів, на які було накладено блокування після 24.05.2022, адже саме тоді було введено в дію застосування такої санкції, враховуючи, що закон не має зворотної дії в часі. Керівництво російських компаній на території України могло не знати, що сплачуючи податки до державного бюджету росії, вони згодом потраплять під санкцію стягнення активів до державного бюджету України.

Колегія суддів ВАКС у справі Ротенбергів висловила іншу точку зору, дійшовши висновку, що стягнення активів у дохід держави можливе навіть тоді, коли протиправні дії відповідача мали місце до 24.05.2022 року. Це було обґрунтовано тим, що заборона агресивної війни – це надімперативна норма міжнародного права, яка була запроваджена та визнана міжнародною спільнотою задовго до вторгнення РФ в Україну, а тому була заздалегідь відомою всім особам, які брали участь в ухваленні

рішення про початок повномасштабного вторгнення, підтримували або виправдовували його, де б вони не знаходились та під юрисдикцією якої б держави вони не перебували на момент вчинення цих дій.

І оскільки норми міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, автоматично стають частиною національного права, то норма, яка забороняє агресивну війну та будь-які форми пособництва такій війні, існувала в національному праві задовго до 24.05.2022 року. Відповідно, застосування санкції за сприяння агресивній війні не може вважатися покаранням за дії, які на момент їхнього вчинення не визнавались протиправними [1].

При конфіскації враховуються не лише ті активи, які напряду належать підсанкційній особі, а й ті, якими вона має право розпоряджатися. Конфісковані активи можуть бути використані для озброєння країни та її повоєнного відновлення.

Станом на квітень 2023 року в Україні налічувалось понад 20 тисяч компаній, які мають прямий зв'язок з рф. Ще біля 3 тисяч компаній мають непрямі або історичні зв'язки. При цьому важливо розуміти, що віддалений зв'язок компанії з агресором може виникати тоді, коли хтось із її акціонерів має частку в іншій компанії, де акціонерами є росіяни чи білоруси. Такий зв'язок не означає, що громадяни росії чи Білорусі мають прямий вплив на компанію [8].

Таке число підприємств, пов'язаних з російськими активами, унеможлиблює за час дії правового режиму воєнного стану перевірити усіх суб'єктів на відповідність вищезгаданим підставам та стягнути усі їх активи до державного бюджету. Тому шляхом визначення пріоритетності будуть обмежувати тих, хто несе найбільшу загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України через збройну агресію або сприяв вчиненню таких дій.

Вичерпний перелік суб'єктів, до яких може застосуватися санкція стягнення активів у дохід держави, наведено на рисунку 1.

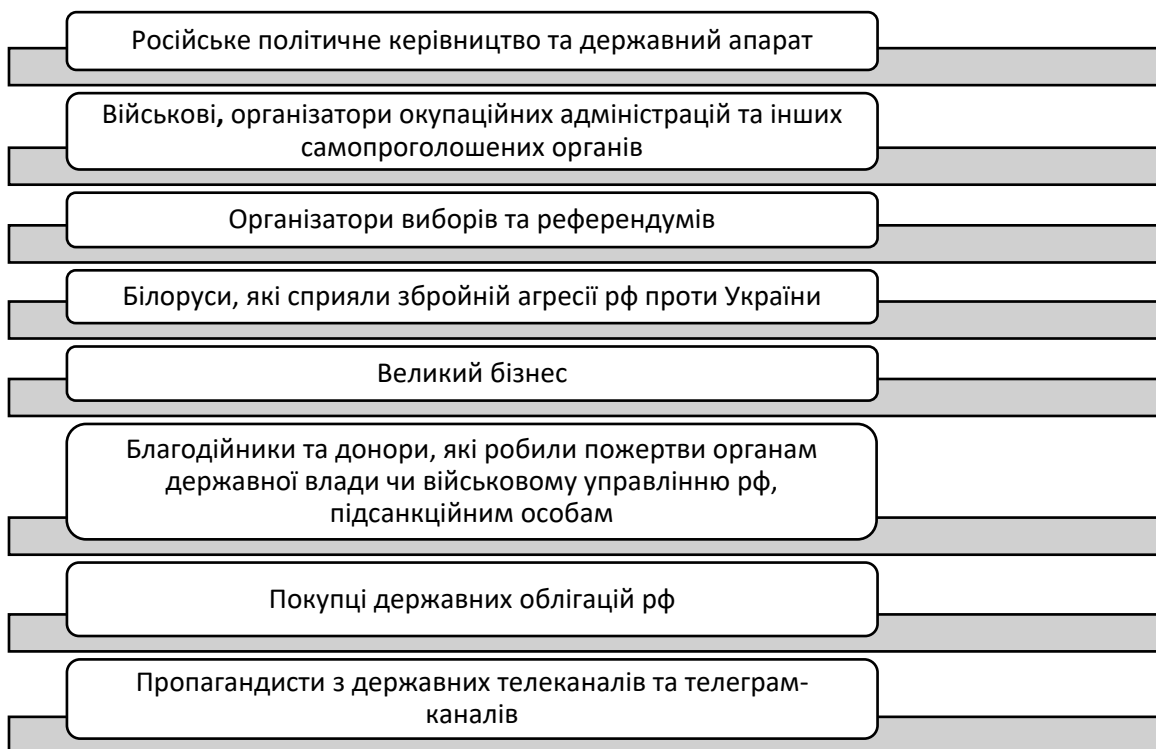

Рис. 1. Суб'єкти, до яких може застосовуватися санкція стягнення активів у дохід держави

Джерело: складено авторами на основі аналізу [18]

До категорії великого бізнесу входять компанії, які працювали та сплачували податки в рф. Законодавець мав на увазі російських олігархів, проте під це формулювання може підпадати будь-який міжнародний бізнес.

Щодо пропагандистів, то будуть враховуватися такі публічні дії [18]:

- спонукання, виправдування, заперечення факту збройної агресії рф проти України, окупації, дискримінації за ознакою громадянства України, вчинення діянь, які відповідно до норм міжнародного права та/або законодавства України мають ознаки воєнних злочинів або злочинів проти людяності;
- возвеличення осіб, які здійснювали збройну агресію проти України, армію, найманців рф та представників окупаційної адміністрації;
- підтримка політики рф щодо невизнання права українського народу на самовизначення та самоідентифікацію, спотворення уявлення про унікальність українського народу та його прагнення до незалежності, шляхом поширення неправдивих ідеологем, які неправильно й маніпулятивно співставляють український патріотизм з нацизмом чи іншими ворожими до людей ідеологіями;
- розпалювання ненависті до українського народу, його культури, мови, національної ідентичності.

Проблемними є випадки, в яких частки у капіталі підприємств належать не лише підсанкційним особам. У справі ВАКС, що стосується стягнення активів Михайла Шелкова, корпоративні права на ТОВ «Демурінський гірничо-збагачувальний комбінат» належали кіпрській компанії «Лімпіеза Лімітед», власниками якої були Михайло Шелков (75%) та непідсанкційна громадянка України (25%) через підконтрольні компанії. Згідно рішення Апеляційної палати ВАКС, було стягнуто до доходу держави 100% частки в статутному капіталі українських компаній, які належали компанії «Лімпіеза Лімітед». Таким чином, крім активів, що належали підсанкційній особі Михайлу Шелкову, також було стягнуто активи, які належали непідсанкційній громадянці України.

Проте практика ВАКС у цьому питанні є неоднозначною. В одній із справ, пов'язаній з активами Ротенбергів, санкційні особи володіли більшістю акцій українського підприємства, яке володіло ТЦ "Ocean Plaza". Третина акцій у цьому підприємстві належала громадянину України, який не підпадав під санкції. Міністерство юстиції звернулося до суду з позовом щодо стягнення на користь держави лише акцій Ротенбергів, і тоді арешт акцій українського власника був знятий. Це стало можливим лише завдяки тому, що власність була структурована на рівні українського підприємства. Якби власність була структурована через іноземну компанію, ймовірно, розвиток подій був би подібним до справи Михайла Шелкова [2].

Наразі законодавцем не враховується інституційна спроможність державних органів. При написанні значної кількості позовів Міністерству юстиції доводиться здійснювати відправку та очікувати відповіді на багато запитів, а також аналізувати тисячі сторінок документів, розкриваючи складні корпоративні схеми приховування активів.

У профільному департаменті працює лише біля 20 службовців, але матеріали кримінального провадження щодо одного Віктора Януковича, які використовувались для підготовки позову, склалися з понад 100 томів. Протягом року департаментом було зроблено майже 14 тисяч запитів та оброблено приблизно 10 тисяч відповідей [3]. Очевидно, що в умовах воєнного стану такої кількості працівників не вистачає для ефективної роботи Міністерства юстиції з підготовки заяв до ВАКС щодо стягнення активів російських компаній.

Крім того, важливо оцінювати реальну судову практику ВАКС, адже закріплені у законі норми можуть бути складними у виконанні на практиці. Десяти днів на вивчення доказів зазвичай недостатньо, тому суд має відступати від закріплених у законодавстві термінів розгляду справи. Це є процесуальним порушенням, проте водночас це дає змогу дотриматися норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо розумної тривалості судового розгляду. Порушення цієї норми означало б перешкодження сторонам справи сформулювати й висловити свої позиції, а судовий процес мав би суто формальний характер.

Загалом, середній строк розгляду 15 справ у першій інстанції складає 19 днів, а у 10 з 15 справ строк розгляду становив понад 10 днів. Найдовше розглядали справу Сергія Колбіна – протягом 39 днів, найшвидше – справи Ольги Ковітіді, Євгена Гінера, Олега Полухіна та Анатолія Аксакова (по 7 днів) [1].

Ще однією проблемою є короткий строк на оскарження рішення ВАКС. Внаслідок довготривалого процесу перегляду та внесення змін до законодавчих актів, суд сам на практиці має усувати ці проблеми. ВАКС у кожній справі, яку розглядає, намагається усіма способами донести відповідачу інформацію щодо розгляду його справи, зокрема, через вебпортал судової влади, електронну адресу відповідача, засоби масової інформації та навіть повідомлення у соціальних мережах.

Судова практика ЄСПЛ у справі «Шандров проти Росії» [9] висвітлює, що повідомлення з'явитися до суду було надіслано за 12 днів до судового засідання, але відповідач проживав за 1600 км від місцезнаходження суду, що ускладнює вивчення справи, підготовку до суду, пошук адвоката і, власне, прибуття на судові засідання.

Також важким у реалізації є забезпечення реальної можливості відповідача взяти участь у судовому процесі, адже він проводиться у залі судових засідань на території України. Для росіян може бути небезпечною особиста поява в країні. Проте незадоволення такої вимоги порушує відповідну норму Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тому ВАКС окремо повідомляє про можливість участі відповідача в режимі відеоконференції.

Певна частка майна, яка за вже ухваленими рішеннями суду має бути конфіскована, знаходиться наразі на непідконтрольній Україні території. Така обставина перешкоджає реалізувати ці активи одразу, проте рішення з часом не втратить свою силу і після звільнення окупованих територій буде введено в дію.

Для прискорення стягнення російських активів в Україні аналітичним центром StateWatch та онлайн-сервісом YouControl було створено реєстр українських активів російських олігархів, адже було досить проблематичним реалізувати державну санкційну політику при відсутності єдиної інформаційної бази, яка б дозволяла здійснювати швидкий та зручний пошук підсанкційних суб'єктів та вкладатися у стислі строки розгляду справ про застосування санкції стягнення активів.

Реєстр дозволяє відстежувати статус майна і бізнесу агресора у процесі конфіскації та систематизувати наявні дані. Статуси компаній у реєстрі діляться на арештовані та конфісковані [5].

Реалізація конфіскованого майна росіян здійснюватиметься на майданчику Prozorro, а кошти від продажу будуть спрямовуватися до Фонду з ліквідації наслідків збройної агресії РФ. Це державне підприємство у сфері управління Міністерства економіки. Реалізація такого майна буде відбуватися за двома типами аукціонів: на пониження або на підвищення. Це залежить від того, якого характеру буде це майно. Після проведення аукціону має бути підписаний протокол між переможцем та оператором електронного майданчика. Протягом 20 днів переможець сплачує кошти до державного бюджету, після чого Фонд державного майна впродовж 25 днів укладає договір про результати такого аукціону [15].

Другим механізмом стягнення активів російських підприємств в дохід держави є націоналізація, яка закріплена у новому Законі України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [12]. Ним фактично описується одна з процедур вилучення майна, як майбутніх репарацій росії на користь України.

Закон враховує положення IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі [20]. Він визначає «правові засади примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності РФ як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів».

Поняття «резиденти» у цьому законі визначається, як «юридичні особи (їх філії, представництва), що здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України на території України, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких прямо або опосередковано є Російська Федерація та/або у яких Російська Федерація прямо або опосередковано чи юридичні особи, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких є Російська Федерація та/або у яких Російська Федерація прямо або опосередковано має частку у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, інше членство (участь у будь-якій формі) у юридичній особі» [12].

Тобто, активи можуть бути стягнені у рф як у держави та у компаній, які працюють в Україні, але мають засновника, учасника, акціонера, бенефіціара, прямо чи опосередковано пов'язаного з рф або юридична особа, бенефіціаром чи засновником (учасником, акціонером) якої є сама росія. Також під дію закону підпадають й інші юридичні особи, створені такими компаніями. Росіяни, які не підтримують воєнні дії проти України або ті, які беруть участь у збройному конфлікті на боці України, не входитимуть до кола осіб в межах дії цього закону.

Якщо для потрапляння до санкційного списку необхідно вчинити конкретні дії для створення загрози національній безпеці, суверенітету, територіальній цілісності України, то для націоналізації необхідно лише відповідати вищезазначеному колу осіб. Проте закон не охоплює активи приватних осіб-резидентів рф, які володіють найбільшими статками, що могли б бути спрямовані на повоєнне відновлення.

Може вилучатися таке майно рф та її резидентів, яке знаходиться на території України: грошові кошти, криптовалюта, рухоме і нерухоме майно, вклади у банках, цінні папери, права (майнові та корпоративні). Зокрема, підлягає вилученню майно, яке може використовуватися для військових потреб [17]. Вартість цього майна не підлягає відшкодуванню, згідно з законом, враховуючи повномасштабну агресивну війну, яку рф розв'язала і веде проти України та українського народу.

Проте виникають певні суперечності з нормами Конституції України, адже «примусове вилучення» не є співставним з поняттям «суспільні потреби». Таке вилучення має здійснюватися за умови повного відшкодування вартості майна. Тому слід чітко окреслити мету стягнення активів в рамках цього закону. Примусове вилучення відбувається саме для повоєнного відновлення України та в умовах, коли росія не визнає рішення міжнародних судів й не виконує їх.

Механізм вилучення активів виглядає наступним чином. РНБО приймає рішення про примусове вилучення об'єктів права власності рф та її резидентів на території України, яке надалі вводиться в дію указом Президента. Проект рішення вноситься Кабінетом Міністрів України до РНБО. Не пізніше як у шестимісячний строк після скасування чи завершення воєнного стану в Україні указ Президента України підлягає затвердженню Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного закону [12]. Якщо Верховна Рада України не проголосує за прийняття закону, то це не перешкоджатиме вилученню майна.

Примусово вилучені активи передаються спеціалізованим державним підприємствам, установам, організаціям та/або господарським товариствам, у статутному капіталі яких держава володіє більш ніж 50% акцій (часток). Крім того, держава може управляти суб'єктами господарювання, власність над якими перевищує 50% акцій (часток), шляхом укладання договору про управління майном. Примусово вилучені активи, що включають грошові кошти, передаються до державного бюджету України й направляються у фонд ліквідації наслідків збройної агресії [12].

Останнім та найпростішим з точки зору процедури є спосіб стягнення активів за рішенням суду у кримінальному провадженні або справі про цивільну конфіскацію, проте він є найтривалішим та найменш ефективним. Цей механізм може забезпечити Україні найвищий рівень безпеки щодо можливості оскарження рішення росіянами у міжнародних судах, водночас судова справа може відкриватися лише на вузьке коло осіб, які вчинили злочин, та не дає можливості стягнути активи більшості російських компаній в Україні.

Відповідальним органом за тимчасове управління санкційними активами до їх конфіскації та переходу у власність держави у кримінальному провадженні є АРМА (Національне агентство з розшуку і менеджменту активами). Таку посадову функцію агентству було надано Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» [10] у травні 2022 року.

Згідно з Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [11]: «Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнуто за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими». Агентство створене з урахуванням моделей схожих європейських інституцій.

Варто окремо зазначити, що в АРМА розроблено потужну систему, яка використовує штучний інтелект. Досягнення в галузі пошуку криптовалют отримали визнання на міжнародному рівні. Завдяки АРМА росія була виключена з системи CARIN, а також були виявлені активи на значну суму як в Україні, так і за її межами. Крім того, АРМА має пул угод, які мають важливе значення як на національному, так і на міжнародному рівні, і забезпечує обмін інформацією для пошуку активів. Однак цю функцію більше можна віднести до правоохоронної або розвідувальної діяльності, а не до майнового сектора [19].

То ж, у той час, поки відбувається довготривалий кримінальний процес, слід позбавити російське підприємство в Україні можливості отримувати прибуток до прийняття рішення судом. Для цього АРМА має знайти тимчасового управителя підприємством, щоб воно продовжувало працювати на державний бюджет України.

Для збереження вартості активів АРМА вдається до таких заходів [4]:

1. передає в управління на основі договору нерухомість, частки в статутному капіталі, транспорт тощо за рішенням суду. Управителі отримують винагороду із загального доходу активу та сплачують податки до бюджету;
2. реалізує рухоме майно, що швидко псується або втрачає вартість на відкритих торгах за рішенням суду, розміщує кошти від реалізації на банківських депозитах;
3. заарештовані кошти зберігаються на депозитних рахунках.

Проте виникає наступна проблема – дана процедура є непрозорою, адже орган не оприлюднює інформацію щодо процесу відбору управителя, повного переліку переданого майна, а реєстр активів не є публічним на час дії воєнного стану.

З огляду на вищевикладене, можемо узагальнити способи конфіскації активів росіян в Україні (рис. 2).

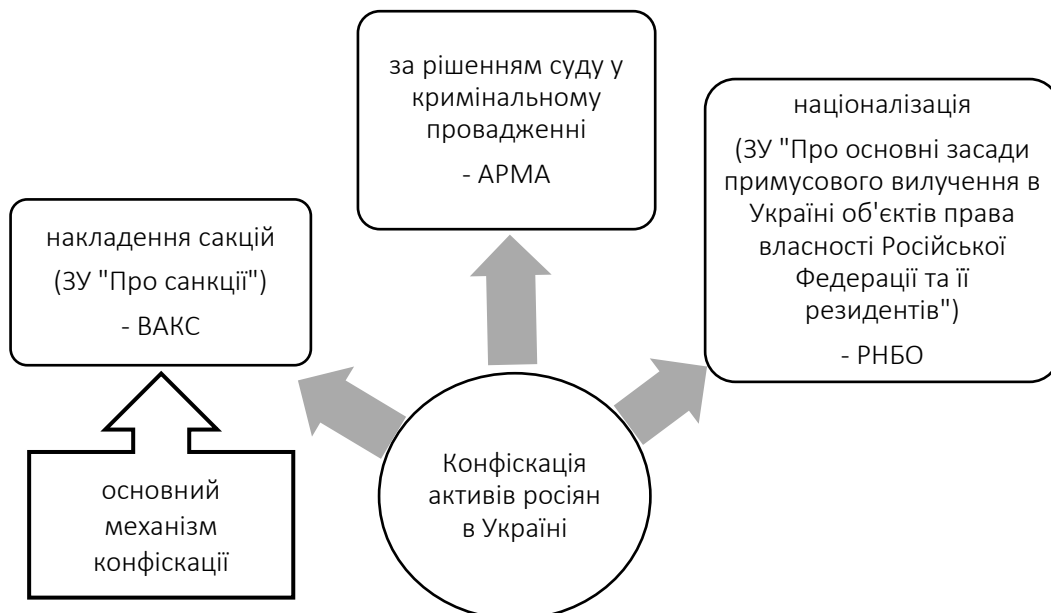

Рис. 2. Способи конфіскації активів російських підприємств в Україні

Джерело: складено авторами

Отже, основних способів, які офіційно використовує держава для стягнення активів російських підприємств, є всього 3: шляхом накладення санкцій, націоналізації та за рішенням суду у кримінальному провадженні (у справі про цивільну конфіскацію). Відповідальними органами є ВАКС, який розглядає справи щодо накладення санкції стягнення активів в дохід держави; АРМА, яке тимчасово управляє активами під час кримінального процесу до конфіскації майна у дохід держави; РНБО, яка приймає рішення про примусове вилучення об'єктів права власності рф та її резидентів на території України.

Всі вони мають місце під час тривалої збройної агресії рф проти України. Основним та найбільш дієвим способом є накладення санкції стягнення активів у дохід держави.

Висновки

Наразі в Україні законодавчо закріплено кілька способів конфіскації активів російських підприємств в Україні. Важливим аспектом є правове регулювання цього питання. Слід дотримуватися процедурної справедливості та забезпечення прав зацікавлених сторін у процесі конфіскації активів. Будь-яке втручання у права власності повинно бути здійснене в межах національного законодавства та міжнародних стандартів. Важливо також забезпечити справедливість, прозорість та недискримінацію у процесі конфіскації, зокрема шляхом дотримання процедурних гарантій.

Існує перспектива активізації досліджень у даному напрямку, адже законодавець періодично вносить зміни у нормативно-правові акти, аби підвищити ефективність конфіскації та усунути прогалини й суперечності, що надалі буде необхідно

аналізувати. Зокрема, зараз на розгляді у Верховній Раді України знаходиться кілька законопроектів, які стосуються проблематики статті. Крім того, аспекти, висвітлені у статті, потребують глибокої оцінки та виявлення нових можливих ризиків націоналізації майна росіян.

Список використаних джерел

1. Аналіз практики Вищого антикорупційного суду щодо застосування санкції у виді стягнення активів в дохід держави / Т. Хутор та ін. *Інститут законодавчих ідей*. URL: <https://izi.institute/research/analiz-praktyky-vyshhogo-antukorupczijnogo-sudu-shhodo-zastosuvannya-sankcziyi-u-vyudi-styagnennya-aktyviv-v-dohid-derzhavy/> (дата звернення: 11.07.2023).
2. Бем М. Конфіскація російських активів: проблеми і ризики практики ВАКС - Юридична Газета. *Юридична газета - онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/konfiskaciya-rosiyskih-aktiviv-problemi-i-riziki-praktiki-vaks.html> (дата звернення: 11.07.2023).
3. Вереньова Д. Місія (не) здійснена: що відбувається з конфіскацією російських грошей в Україні. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/economy/konfiskatsiyeyu-rosiyskih-groshey-ukrayini-dlya-pokrittya-zbitkiv_n2345776 (дата звернення: 11.07.2023).
4. Гончарова К. Від готелів до заводів. Як в Україні конфісковують бізнес громадян країни-окупанта. *РБК-Україна*. URL: <https://daily.rbc.ua/rus/show/vid-goteliv-zavodiv-k-ukrayini-konfiskovuyut-1672939442.html> (дата звернення: 11.07.2023).
5. Жарикова А. В Україні презентували перший реєстр українських активів російських олігархів. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/12/700060/> (дата звернення: 11.07.2023).
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 28 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.07.2023).
8. Ожогіна О. Понад 20 000: які українські компанії досі мають зв'язки з Росією. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/business/ukrayinski-kompaniyi-povyazani-rosiyeyu-skilki-zalishilosya-takogo_n2282442 (дата звернення: 11.07.2023).
9. Постанова ЄСПЛ від 15.03.2011 р. у справі № 15093/05 «Шандров проти Росії». <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rshandrovcase.html>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 р. № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
11. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
12. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX : станом на 28 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 11.07.2023).

13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 9 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
14. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 644-VII : станом на 22 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
15. Собенко Н. У Кабміні пояснили, як продаватимуть конфісковане майно росіян. *Суспільне / Новини*. URL: <https://suspilne.media/395354-u-kabmini-roasnili-ak-prodavatimut-konfiskovane-majno-rosian/> (дата звернення: 11.07.2023).
16. Стець А. ВАКС схвалив конфіскацію всіх активів російського олігарха Олега Дерипаски в Україні. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/vaks_zadovolniv_pozov_minyustu_pro_konfiskatsiyu_aktiviv_rosiyskogo_oligarha_deripaski_n1558138 (дата звернення: 11.07.2023).
17. Хорунжий Ю. Що не так з конфіскацією майна росіян в Україні. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/4/686638/> (дата звернення: 11.07.2023).
18. Хутор Т. Закон про конфіскацію майна росіян і білорусів ухвалено: як це буде працювати. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/12/686976/> (дата звернення: 11.07.2023).
19. Хутор Т. Конфіскація російських активів: що (не) вдалося Україні та світу за рік війни. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/2/697613/> (дата звернення: 11.07.2023).
20. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 11.07.2023).
21. Kamminga M. T. Confiscating Russia's frozen central bank assets: a permissible third-party countermeasure?. *Netherlands International Law Review*. 2023. Vol. 70. P. 1–23. URL: <https://doi.org/10.1007/s40802-023-00231-7> (дата звернення: 11.07.2023).
22. Kokott J. EU Sanctions against Russia and the rule of law. *Zeitschrift für europarechtliche Studien*. 2023. Vol. 26, No.1. P. 3–10. URL: <https://doi.org/10.5771/1435-439x-2023-1-3> (дата звернення: 11.07.2023).
23. Pavlidis G. Global sanctions against corruption and asset recovery: a European approach. *Journal of Money Laundering Control*. 2021. Vol. 26, No. 1. P. 4–13. URL: <https://doi.org/10.1108/jmlc-10-2021-0120> (дата звернення: 11.07.2023).
24. Shagina M. Enforcing Russia's debt to Ukraine: constraints and creativity. *Survival*. 2023. Vol. 65, No. 2. P. 27–36. URL: <https://doi.org/10.1080/00396338.2023.2193094> (дата звернення: 11.07.2023).